

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՔՐԻՍՏՈՍԻ Ս. ԾՆՆՂԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՎԱՆՔԸ ԲԵԹԼԵՆԷՄԻ ՍԷՋ
Դ.

1. — Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան եկեղեցին կը յիշատակուի Մովսէս Կաղանկատուացիին (Է. դար) Պատմութիւն Աղուանից խորագրով գրքին մէջ (էջ 422). իսկ Բեթղեհէմ հետագոյն և ի Յարութեան 220 հրաւսիս յաւելոյց կողմանէ: Չափ մեծութեան եկեղեցոյն 200 կանգուն յերկայնութիւնն և 100 ի լայն սեւալոյ մարմարեանով, քաւայ կանաւաւոր և ի նմա և կրկին այրև զոր Արքանաւ գնեաց ի կաշուած շիրմացն: Եւ ի ներքոյ թաւին սուրբ այրև և մուրն, ուր սեղան և և պատարագ մատչի: Եւ յաջիկ եկեղեցոյն մասունն, յորում մանկանցն պահելոցն ի Հերովդէի նշխար պահին:

Կաղանկատուացիին մէջբերած այս յիշատակարանը հաւանաբար Դ. կամ Ե. դարու ուխտաւորի մը օրագրութիւնն է, զբուածքին հիմը թէ և շատ հին, բայց կը թուի որ ընդօրինակողը ինչ ինչ ձեռնմարտութիւններ կամ յաւելումներ բրած է. և ի նմա և կրկին այրև զոր Արքանաւ գնեաց ի կաշուած շիրմացն խօսքը կ'աղնորէ Մակփիլայի(*) աշխարհ (Ծննդ. ԻԳ. 9) որ հին յիշատակութիւններու մէջ Բեթղեհէմի աշխարհ յիշատակութիւնն յետոյ կը դասակարգուի: Յիշատակարանիս նկարագրութիւնը ժամանակագրական տեսակէտով կը վերաբերի Ս. Ծննդեան եկեղեցոյն Կոստանդինեան շինութեան:

Մեր մատենագրութեան մէջ այս վկայութիւնէն զատ ուրիշ վկայութիւն մը չունինք նոյն եկեղեցոյ նկատմամբ, ուստի բուն իսկ եկեղեցոյ մէջ պէտք է մանենք հայեցի յիշատակութիւններ գտնելու համար: Սիւնապարդ գաւիթը երթալու համար կը մտնենք գաւթի փայտեայ աւազ գոռնէն, որ արարական ոճով և գեղարուեստական մեծ արժէքով ունի խաչագարդ և քանդակագարդ ու գեղակերտ եր-

կու փեղկեր որոնց մին կը կրէ հայերէն արձանագրութիւն մը հետեւեալ բովանդակութեամբ. ԹՂ. ՈՅԶ. կազմեցաւ դուռն Ս. Աստուածածնի ձեռնարկ Տէր Արքանաւի և Տէր Առաքելի ի քաղաւորութեան Հայոց Հերմոյ որդոյ Կոստանդիի, Քրիստոս Աստուած որդիի աշխատարարաց: Իսկ միւս փեղկը կը կրէ հետեւեալ արարելէն արձանագրութիւնը.

كل هذا الباب بعون الله تعالى في ايام مولانا السلطان الملك المعظم في تاريخ الهجرة سنة اربعة وعشرين وستمائة
Թարգմանութիւնն է հետեւեալը:

Կասարեցաւ դուռն օգնականութեան քարանդոյն Աստուծոյ յաւուրս Տէրութեան մեծափառ արքային մերոյ ի թուին Տաւիթ 624: Հայերէն արձանագրութեան մէջ յիշատակուած եկեղեցականները եպիսկոպոսներ են և 1227-ին կը վարէին Ս. Աթոռոյ վարչական գործերը, անոնց մասին մանրամասնութիւն չունինք՝ բայց մեր Ս. Աթոռոյ պատմիչներէն ոմանք անոնց անունները կը դնեն պատրիարքաց գաւազանագիրքին մէջ: Հերմոյ որդոյ Կոստանդիի խօսքով պէտք է հասկնալ Հայոց Հեթում Ա. թագաւորը (1224—1269):

Դալով արարելէն արձանագրութեան թարգմանութեան՝ Բովանդակութիւնն ազգային սեփականութեանց գրքուկին հեղինակը ևս սուրբան կրկնէ կ' Մուազզաւ խօսքը կը թարգմանէ Տէրութեան մեծափառ արքային մերոյ, մինչդեռ կ' Մուազզաւը Դամասկոսի սուլթանին անունն է որ կը կոչուէր կ' մեղի կ' Մուազզաւ Շեհիդ-է-Տիւս (615-1218-624-1227). նոյն միջոցներուն Երուսաղէմի կ' յիշէին Դամասկոսի Սուլթանները և զրան շինութեան տարին (1227) կը մեռնի մէջիք էլ-Մուազզամը:

Դրան հայկական արձանագրութիւնները սակայն, պիտի կրնանք մեզ համոզել թէ ԺԳ. դարուն Ս. Ծննդեան եկեղեցին Հայոց սեպհականութիւնն էր. մենք տեղեկացանք թէ նոյն եկեղեցոյ առաջին շինութիւնն սկսեալ մինչև Խաչակրաց դարը համազգային էր նոյն եկեղեցին և է այսօր ալ. հզօր մրցակիցները պիտի ներէին որ հայերը իրենց սեպհականութիւն զարմնէին դան: Երուսաղէմի պատմիչ հանգուցեալ Աստուածատուր եպիսկոպոս Տէր Յովհաննէսեան իր գրքին ծանօթագրութեան մէջ (էջ 182. Ա. հատ.) կը գրէ երե յոյները Ծննդեան եկեղեցիին արձանագրութիւնները

(*) Մակփիլա երբայեցեքէն կը նշանակէ կրկին:

չ'արհիկն կամ չժամկիկն ակներև պիտի տեսնուի։ Հերոսն քաղաւորին գործը, վասն զի խաչակիրներուն հետեւանալով Ս. Տեղիքը մընացին հոյ կրօնատուներու ձեռքը, նկարակերտ քան ինչ շինուեցաւ նաեւ Հերոսն քաղաւորին ծախսով սահմանին փայտակերտ առաստաղը, որուն փայտերը Տաւանի մէջ տալի տրուած է եւ որուն կը վիայեն ոչ միայն ազգային աւանդութիւնը, այլ նաեւ գերանաց ձեւը, եւ անփոփոխ փայտի աւանդներու շինուածքը կը հաստատեն քիւմուկն Տաւանի մարտերուն գործերն են։ Հանգուցեալ պատմիչ Արքազանին այս խօսքերը կրնան հաւանական ըլլալ, բայց զբարեւոր յիշատակարանի մը պակասութեան պատճառաւ բացարձակ կերպով համոզական չեն կրնար ըլլալ նոյն խօսքերը։ Եւ ինչպէս չ'ապացուցանուի յետոյ Ս. Մննդեան եւ կեղեցիկն ազգային սեպհականութիւնն նկատել միմիայն քանդակապարզ դրան վերոյիշեալ արձանագրութեամբ հնարաւոր չէ, քանի որ դրան սեպհականութիւնը եկեղեցիին սեպհականութիւնն չենթադրեր, թէ եւ միեւնոյն ատեն Աստուածատուր Արքազան կը յաւելու (տե՛ս, անդ. Բ. Հատոր, էջ 516) թէ սիւնադարձ գաւիթին մէջ կային հայերէն արձանագրութիւններ եւ խաչքարեր որ ուրիշներու կողմէն 1842-ին ծածկուած են, կամ ջնջուած։

Նոյն դրան շինութիւնը կը հանդիպի 1227-ին, որ ատեն Գերմանիոյ Ֆրէտէրիկ Բ. կայսրն ամուսնանալով Երուսաղէմի Յովհաննէս թագաւորին աղջկան Յովանտի հետ, ժառանգ կը դառնար Երուսաղէմի լատին թագաւորութեան զահուն։ Հակառակ պայտէն բանագրուած ըլլալուն՝ Ֆրէտէրիկ բանակով մը կը գրաւէ Երուսաղէմը, կղերն ու ասպետները թէն ցուրտ ընդունելութիւն մը կ'ընեն կայսր, բայց ան Ս. Գերեզմանի եկեղեցւոյն մէջ Երուսաղէմի թագաւոր-կայսր կը պսակուի ու եզրկտոսի էլ-Բամիլ սուլթանին հետ բանակցութեան մտնելով տասն տարուան զանազարութիւն մը կը յաջողի կնքել, օգտուելով Սուլթանին եւ Դամասկոսի իշխողներու անհաշտութենէն։

Ֆրէտէրիկի երազական բանակին չարժման տարին՝ երբ տակաւ տո տակաւ խաղաղութիւն կը հաստատուի Երուսաղէմի մէջ, Արքազան եւ Առաքել եպիսկոպոսները ազատութեամբ կը տիրանան այն իրա-

ւունքին զոր ունէին վաղուց հեռէ եւ կը շինեն նկարակերտ դուռը, որ մշտական յիշատակարան մ'է Ս. Մննդեան եկեղեցիին մէջ հայկական իրաւունքներուն եւ հայոց վանքի ճանապարհի ապահովութեան։ Եւ ինչպէ՞ս Ս. Մննդեան ամբողջ եկեղեցիին հայոց ընկերովի իրաւունքը հրօտակներով հաստատուած է. սիւնադարձ գաւիթին կից հիւսիսային դասը կը պատկանի Հայոց որ հոն կը կատարեն սովորական ժամերգութիւնները։ Հայոց սեպհական այս մասը ունի երկու խորան, սնտուկ եւ պահարաններ։ Ս. Մննդեան այս Յունաց աւագ խորանին տակը կը գրտնուի, ունի երկու պղնձէ դռներ՝ մին Յունաց հարաւային դասին մէջ եւ անոնց յատուկ, ուրիշ 13 աստիճանով վար կ'իջնուի, միւսն՝ հայոց հիւսիսային կողմը 16 աստիճանով՝ զոր կը գործածեն հայք եւ յոյնք, իսկ լատինք որ այժմ նոյն դրան ընկեր են, յայտնի չէ թէ ո՞ր թուականին այդ իրաւանց տիրացած են։ Քրիստոսի ճիշդ ծննդեան տեղւոյն վրայ կը գտնուի պատարագամատոյց սեղան մը, որուն վրայ Հայք եւ Յոյնք կը պատարագեն, սեղանին մարմարեայ յատակը կիսաբոլորակ ձեւով է եւ մէջտեղը փոսիկ մը կայ արծաթեայ ճաճանչ մը աղուցուած եւ բոլորովին հետեւեալ լատիններէն արձանագրութեամբ, Աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս ի Մարիայ կուսին։ Այս սեղանէն երեք միթր զէպի հարաւային արեւմտեան կողմը երեք տատիճանով վար կ'իջնուի Մարտը, ուր լատինք կը պատարագեն, ինչպէս նաեւ անոր աւելեւեան կողմի երեք մոզուց կոչուած սեղանին վրայ, ուր ըստ աւանդութեան մոզերը կանգնած էին իրենց ընծաները Մանուկ թագաւորին մատուցած ժամանակ։ Այս վերջին սեղանին համար՝ կ'ըսուի թէ՛ Հայոց սեպհական էր, որուն կանթեղին միախառն տակաւին կը տեսնուի (տե՛ս Հանգ, Պատմ. Երուսաղէմի. էջ 288)։ Այսին արեւմտեան դուռը լատինաց կը պատկանի, ուրիշ իրենց եկեղեցիին կ'երթան, ըստ որեւրեւայ գերեզմաններէն անցնելով։ Ս. Մննդեան եկեղեցւոյն մէջ կատարուած ժամերգութեան, Ս. Պատարագի, հանգանքներ եւ այլ սովորութեանց, ինչպէս նաեւ կանթեղներու եւ պատկերներու մասին տեղեկանալու եւ ասոնց վերաբերմամբ տեղի ու-

նկցած դատերու մանրամասնութեանց համար տեսնել Աստուածատուր Եպս. Տէր Յովհաննէսեանի Պատմ. Երուստղիմի երկհատոր գիրքը, և Ս. Աթոռոյ տպարանէն հրատարակուած Բովանդակութիւն Ազգ. Սեփականութեանց խորագրով տետրակը:

2.— Յովհաննէս Արքեպ. Տուեցի կամ Տայեցի Բերդեհեմի մեջ.— Ս. Ծննդեան և կեղեցիին նկարագրութիւնը աւարտելով պարտք կը զգամ յիշատակել Գարգմանի արքեպս. Տայեցիին Բեթղէհէմի եկեղեցւոյն այցելութիւնը, քաղելով Վարդան վրդ. Բարձրբերդցիին Տիեզերական Պատմութեան գրքէն (էջ 201-204). սոյն արքեպիսկոպոսը՝ ճգնասուն եկեղեցական մը՝ (* 1263) բոկոտն ուխտի կուգայ Երուսաղէմ, և Ս. Յարութեան տաճարին մէջ երեք յիսնակներ կը մնայ անհաց եւ անջուր, յոտին կեցած և լսող. իր վարքովն կը զարմացնէ ֆռանկները և կը տարածուի անոր համբաւը իւր հրաշագործ: Ս. Յարութեան տաճարին մէջ Գարգմանի արքեպիսկոպոսին Ս. Գերեզմանին վրայ կատարած հրաշալի լուսավառութեան առթիւ Բարձրբերդցիին պատմուածքը զանց բնելով՝ բառ առ բառ աշխարհարարի կը վերածեմ միայն նոյն եպիսկոպոսին Բեթղէհէմի ուխտաւորութեան ժամանակ տեղի ունեցած պատմական մէկ զրուակը զոր կը յիշատակէ զարձեալ Բարձրբերդցին: . . . «Երբ Ս. Բերդեհեմ գացի և ինչպէս որ Սուրբ Առաքելոց պատկերները հոն՝ եկեղեցիին պարիսպներուն վրայ նկարուած էին, և թշնամիները անարգութեամբ պատճառով անոնց աչիւրը փորած էին, շատ տեսնեցայ, և արօքեցի Ս. Առաքելոց և աղաչեցի որ ինձ յայտնեն քե իրենց հաճոյ՝ և անկէ տեղ իրենց պատկերը նկարէ: Եւ երբ Երուստղիմ դարձայ, նոյն գիշերը տեսիլի մը մէջ տեսայ երկու փառաւոր մարդեր՝ որ ինձի կուգային և ևս անոնց աղաչելը նկատելով քիչ քիչ՝ ո՞վ եմ դուք, Աստուծոյ սուրբեր, և անոնք կ'ըսէին. Պատմ. և Յովհաննէս, դու եիր որ մեզի աղաչեցիր՝ որ պիտի քիչստնականեմունք մեզի ձեռնակերպելու կամ նկարելու մասին մեր կամքը յայտնեմ. այդ բանը բնաւ մեզի հաճոյ չէ. ձեռնարկուած եմք և տեղ տեղ ալ կը յայտնեմք, քայց մեզի չենք ընկեր մեզի:

1169 թուականին էր որ, ինչպէս տեսանք (Սիւն. 1930, էջ 216—220), Յոյնք

և Լատինք համաձայնելով Ս. Ծննդեան և կեղեցիին պատերը և պարիսպները զարգարեցին նկարներու և մոզայիքներու անօրինակ ձոխութեամբ մը, ինչպէս պարզեցինք նոյն յօդուածին մէջ, թէ ուխտաւորք հիացմամբ և զմայլանքով կը խօսին այդ նկարակերտ գաւթներուն և կամարներուն վրայ: Ս. Երկրէն նոր մեկնած էին Լատինք և անոնց թագաւորութիւնը այլ ևս վերջացած էր Երուսաղէմէն: Կ'իշխէին արաբները, որոնք յայտնի է թէ չպիտի ախորժէին Ս. Կուսի տաճարին ձոխ պատկերագրութեան, և անպակաս պիտի ըլլային քանդող ձեռքեր, ինչպէս կ'երևի Գարգմանի արքեպիսկոպոսին նկարագրութեան: Անոր այցելութեան տուած 30 տարիներ անցած էին երբ նոյն նկարները ու մոզայիքները շինուած էին արդէն, և Տայեցիին պատեհութիւն կ'ունենար իր այցելութեան՝ զիտելու այդ չափազանցօրէն ցուցագրուած պատկերներու ձոխութիւնը: Նոյն նկարներու տպաւորութեան տակ իր տոջիւ պարզուած տեսիլը կը ցոլացնէ թէ Տայեցիին միտքը այնքան հաշտ էր նկարուած աշխարհայն պատկերներու առատութեան: Անոր պատահած տեսիլը մեզ կը պարզէ իր հայրենիքին՝ Գարգմանի (Գանձակ) մէջ է. դարուն տեղի ունեցած պատկերամարտութեան հետեւալ դէպքը (տե՛ս Մ. Կողանկայտուացի, Պատմ. Աղուանից, էջ 401-405): Եղիվարդեցի Մովսէս կաթողիկոսի օրով՝ երբ Ազատ դատին անգիր կողմը յունահայ կեղծներու մէջ ծագում տուած էին բնականական պատկերամարտ շարժումներ՝ նոյն ոգիով վարակուած երեք հայ կրօնաւորներ Յեսու ֆանանայ, Թադիոս և Գրիգոր Գարգման ապատանելով պատկերամարտութիւն կը քարոզեն և կ'ուզեն ջնջել պատկերները: Եղիվարդեցի կաթողիկոս կ'իմանայ անոնց արարքը և Գարգմանի իշխանին միջոցաւ բռնի կերպով անոնք կը զրկուին Հայոց կաթողիկոսին: Այս տողերը առնուած են այն պատասխանադրէն զոր Յովհան Մայրապետեցի հռչականուն վարդապետը գրած է նոյն կողմերու Գաւթի եպիսկոպոսի խնդրանքով: Մայրապետեցիէն մինչև Գարգմանցի արքեպիսկոպոսը հինգ ու կէս դարեր անցած էին, բայց պատկերամարտ հայ կրօնաւորներու ցանած սերմերն գուցէ

Գարգմանի երկրին մէջ գաղտնօրէն բողբոջած ու անոնք հետևողներ ունեցած են. և կրնայ հաւանական նկատուիլ որ Գարգմանի ուխտաւոր արքեպիսկոպոսը, թէև և խտակրօն ճգնաւոր մը, բայց ներքնապէս տհաճ էր Բեթղհէմի եկեղեցիին մէջ նշկարուած պատկերներու առատութեան, և այդ պատճառաւ կ'ունենայ յիշուած տեսիլը:

3.— Քանի մը խօսք ալ Բեթղհէմի Հայոց Վանքին վրայ: Մեր պատմութեան մէջ կը յիշատակուին այլևայլ դարերու ընթացքին թէ՛ եկեղեցական և թէ աշխարհական ուխտաւորներ. շատ անգամ բաղմութեամբ կը լեցուէին անոնք: Վանքերը Ս. Երկրին մէջ կեդրոններ էին ոչ միայն ազօթքի և բարեպաշտական գործերու, այլ նաեւ կը ծառայէին ուխտաւորներու իբր իջևան: Բեթղհէմի մէջ Ս. Ծննդեան եկեղեցիին կից ունեցած ենք վանք մը, ուր կարելի էր մտնել տաճարի հայոց դռնէն՝ որուն վրայ վերագոյն գրեցինք, և արտաքին փոքր երկաթեայ դռնէն՝ որուն բանալին շատ հին ժամանակ Հայոց քով կը մնար, և յետոյ ուրիշներ սեպհականեցին դայն: Որքան հին էր Հայոց ուխտաւորութիւնը՝ այնքան հին էր Բեթղհէմի վանքը: Առաջին վկայութիւնը կը հասկցուի Լատին Եկեղեցւոյ հայրերէն Ս. Յերոնիմոսի (331-420) խօսքերէն զոր կը յիշատակէ իր նամակներէն միոյն մէջ: Յերոնիմոս Հռովմէն եկած ու իբր մենակեաց հաստատուած էր Բեթղհէմի Ս. Ծննդեան այրին մօտ. իր խօսքերը ասոնք են. «Եւրոպայի Հայոց, Պարսից, Հնդկաստանի և Եթովպիոյ և նոյն իսկ Եգիպտոսի, Պոնտոսի, Կասպարոսիկոյ և Միջագետքի և արեւելեան երկիրներու ժողովրդոց, որոնց վանականներու քաղութիւնները ամեն օր մեր մօտ կը հասնին: Հայր քողած և իր կապարձը, Հոնի Սաղմոսարանը կ'ուսանին, իրենց հաւատքի ջերմութեամբ շափնչելով սկիւրալան եղևանը կառնելով: Հայոց վանականները քանի որ Դ. դարուն գունդագունդ կը հասնէին Բեթղհէմի մէջ ուխտի համար, կը նշանակէ թէ Յերոնիմոսի օրերէն արդէն հիմնարկուած և հաստատուած էր Հայոց վանքը ու ժամանակի ընթացքին ընդարձակուած էր. նայելով այժմու կառուցուածքին կը գիտուի որ ի սկզբան ան շատ փոքր էր,

բայց 1621-ին Գրիգոր Պարոնէր պատերաքը ընդարձակած է դայն գնելով մերձակայ խանը և շէնքերը ու կցելով դանոնք վանքին: Ան հաստատած է ուխտաւորաց յատուկ իջևաններ, հացի փուռ և սեղանատուն, պատրիարքի խուց մը, պարտէզներ և ջրհորներ. ասոնցմէ զատ շինած է Ս. Աստուածածնի անուամբ գեղեցիկ եկեղեցի մը, որուն ճակատը գետեղուած է հետեւեալ յիշատակարանը. Ես Գրիգոր եպս. որ եմ առաքնոյ Ս. Երուսաղեմայ. նորոգեցի ի Սր. Ծնունդ զվիճակ ազգիս մեռոյ Ռ. Հ. րըվին (= 1621). յիշատակ հոգւոյ խոյ և ծնողացս, ի վայելումն և ի պարծանս Հայոց. որք տեսնեմ ի սրբաւսացիս Աստուած որդւմնացի, և Տէր ձեզ որդւմնացի, ամեն: Այս եկեղեցին ու վանքը Շղթայակիր պատրիարքի օրով ալ կարեւոր նորոգութիւններ ունեցած են, ու վերջին երկրաշարժին ալ նորոգուեցան դարձեալ թէ՛ եկեղեցին և թէ՛ վանքը:

Զանց կ'ընենք յիշատակել Վանքին այլևայլ մասնակի նորոգութիւնները և յարգարումները: Վանքը ունի միարանութիւն մը և ժամարաններ, Տեսուչ վարդապետ մը որ կը հսկէ եկեղեցական արարողութեանց ու վանքին մատակարարութեան. կանուխէն եպիսկոպոսի մը կը յանձնուէր նոյն պաշտօնը, Յունաց նման: 1860-է սկսեալ մինչև մեր օրերը տեսուչներու ցուցակը կազմուած է. իսկ նախորդները կանոնաւոր ցուցակ մը դժբախտաբար չեն ունեցած: Այժմու տեսուչն է Հոգ. Տ. Վահան Վրդ. Գեորգեան:

Վերև յիշեցինք լատին նշանաւոր գիտնական և մեկնիչ Ս. Յերոնիմոսը, որ Ս. Ծննդեան այրին մօտ վանք հաստատած էր, ինչպէս նաև ունէր դպրատուն մը կամ համալսարան մը, շինուած մարմարեայ սիւներու վրայ: Լատին մատենագիրները ու մեր միաբանաց աւանդութիւնը կը վկայեն թէ նոյն Համալսարանը կը գտնուէր մեր վանքի սեղանատան ներքեւ, և նոյն տեղը մեր Շղթայակիր պատրիարք թէև եկեղեցիի վերածած էր, բայց յետոյ խափանուած ու հողով լեցուած էր: Երկու երեք տարի առաջ հողելոյս Դուրեան Ս. Պատրիարքի հրամանաւ լեցուած հողերը պարպուեցան ու քանդակազարդ մարմարեայ սիւները մէջտեղ հանուեցան:

Մեծապէս բաղձալի էր որ Բեթղեհէմ-
ցի հայերը յիշէին Ս. Յերոնիմոսի պան-
ծալի Համալսարանը ու ջանադիր ըլլային
իրենց փոքրիկ զարօրը հոգալ ու իրենց
աղօրը սորվեցնել կրօնք և ուսումն, որ-
պէսզի կարողանային հոգևոր ծառայու-
թիւն մը մատուցանել Գրիստոսի Ս. Ծը-
նընդեան եկեղեցիին:

ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. Ա.ՂԱԻՆՈՒՆԻ

(ՎԵՐՋ)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵԳԻՊՏԱԶԱՅՈՒԹԵԱՆ

ԷՅՈՒՊԵԱՆ ՍՈՒԼԹԱՆՈՒԹԻՒՆ

1174-1250 Բ. Վ.

Ա.

Գրեց՝ Գր. Մամուր Ֆարիմի

Ֆաթիմի կայսր-խալիֆաներու կողմէ
969-1171, մօտ երկու հարիւր տարուան
շրջանին, եգիպտահայերու տրուած անօ-
րինակ շնորհքներուն և բարիքներուն փո-
խարէն՝ խալիֆայութեան իշխալէն ետք,
անոր վերակենդանացման համար, հայու-
թեան ազգային ամենափառաւոր յատկա-
նիշը կազմող երախտադիտութեան զգա-
ցումով, եգիպտահայերը Ֆաթիմիներու
կուսակիցներուն հետ միանալով ապստամ-
բեցան ու կուուեցան զահուն յափշտակիչ
Սալահէտտինի դէմ. առ այդ մեծ կոտո-
րումներու ենթարկուեցան թէպէտ(*), բայց
եգիպտահայ զաղութը ի սպառ չբնա-
ջնջուեցաւ եգիպտոսի մէջէն:

Ժամանակը արդէն բնաւ նպաստաւոր
էր քրիստոնեաներու աճումին կամ բարձ-
րացումին: Սալահէտտին, Հալէպի Սուլ-
թան Նուրէտտինի եգիպտոսի ներկայա-
ցուցիչը, Ֆաթիմի խալիֆայութեան ժա-
ռանգները արդեւափակելէ և իշխանութիւ-
նը իր ձեռք տանելէ ետք, Նուրէտտինի
խորհուրդով ընդհանուր հալածանք սկսաւ
Ֆաթիմի բոլոր յիշատակներուն դէմ: Պե-
տական բոլոր աշխատու անձնաւորութիւն-

ները ճամբեց և իրեն կուսակից անձեր զը-
րաւ, որով այդ բոլոր հայերը որոնք զիրք
մը կը զբաւէին զրկուեցան իրենց գործե-
րէն և կառավարական ասպարէզը բոլորո-
վին զոցուեցաւ իրենց առջև: Ֆաթիմեան-
ներու կողմէ հիմնուած Ազհարի կրօնական
համալսարանին հրաման եղաւ որ յետ այ-
սու Սիւննի Մահմետականութիւնը դասա-
խօսութի Շիլիականութեան փոխարէն՝ զոր
կը ներկայացնէին Ֆաթիմիները: Եգիպտոս-
կան բանակը կասկածելի նկատուելով,
զայն ցրուելու հրաման եղաւ և Սալահէտ-
տին Սուրիայէն բերուած Բիւրտերով նոր
բանակ մը կազմակերպեց: Բայց դեռ ինք-
զինքը Ֆաթիմիներու կուսակիցներէն զը-
տանգուած զգալով, Գահիրէի մէկ կողմը
չինեց նշանաւոր բերդ մը, որ մինչև
այսօր գոյութիւն ունի:

Այս ամբողջ գործունէութեան ընթաց-
քին, Սալահէտտին մէկ կողմէն ալ ժողո-
վըրդական մոլեռանդութիւնը քրիստոնե-
աներուն դէմ զրգուել ջանաց, զի թաշա-
կիրները այն ատեն հաստատուած էին Պա-
ղեստինի մէջ և ինք կ'ուզէր այդ կողմե-
րը մաքրել քրիստոնեաներէն:

Իր փառասիրական զգացումներուն գո-
հացում տալու համար, երբ 12 Ապրիլ
1174-ին Սուլթան Նուրէտտին մեռաւ,
չճանչցաւ ասոր յաջորդին իշխանութիւնը,
և ինքզինքը Սուլթան հռչակեց եգիպտո-
սի Միլլի Ալ Նաւահիյին Եուսուֆ Պին Այյուպ
տիադոտով, որ թուականէն կը սկսի էյուպ-
եան Սուլթանութիւնը: Ասկէ վերջ այլևս
ազատ ընթացք տուաւ իր նպատակներուն:

Ֆաթիմի վերջին խալիֆան դեռ չմե-
ռած՝ Սալահէտտին իրր անոր վեզիրը
լայն առիթներ ունեցած էր չափուելու
Խաչակիրներու հետ և ուժեղ կերպով ա-
նոնց զգացնել տուած էր իր ուժը, սանձ
դնելով անոնց արկածախնդրութիւններուն
մեծ մասին: Ինք այդ կոխներու ընթաց-
քին կարելութիւնը ունէր, երբ նկատի
առնուին իր այնքան փառաւոր յաջողու-
թիւնները, վերջ դնել Խաչակիր խաչալու-
րուն. բայց իր ապագային համար մաս-
նաւոր նկատումներով յարմար սեպած էր
կիսատ թողուլ գործը: Զի իրր եգիպտոսի
վեզիր կը գործէր, և եթէ իր բոլոր ուժը
ի սպաս դնէր Խաչակիրներու փճացու-
մին, Խալիֆային անունը բարձրացուցած

(*) Տեսնել 1928 «Սրոն»ի մէջ մեր յօդուածը
«Եգիպտահայերը էյուպեան իշխանութեան օ-
րով», 1171-1173 ի միջոցին համար: